
ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 061.2:811.161.2(477.51)

DOI 10.31654/2520-6966-2019-12f-95-251-258

Н. І. Бойко

доктор філологічних наук, професор

кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

До ювілею Ніжинського осередку Товариства української мови імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено історії створення і діяльності Ніжинського осередку Товариства української мови імені Тараса Шевченка, окреслено роль Ніжинського осередку Товариства української мови в процесах загально-духовного та національного відродження українського народу, реалізації державної мовної політики, відстоювання законних прав української мови, її розвитку та надання високого державного статусу. Висвітлено зв'язки Ніжинського осередку Товариства з кафедрами української мови та української літератури Ніжинської вищої школи, схарактеризовано заходи, спрямовані на здобуття ліневістичної й політичної незалежності України, подальший розвиток рідної мови. Простежено перспективи діяльності Ніжинського осередку Товариства української мови в сучасних умовах, спрямовані на формування високої мовленнєвої культури мовців, на прийняття нового Закону про державну мову, нового Правопису та вдосконалення мовних норм.

Ключові слова: *Ніжинський осередок Товариства української мови імені Тараса Шевченка, товариство "Просвіта", Ніжинський педагогічний інститут, кафедра української мови, кафедра української літератури, рідна мова, мовно-національна самосвідомість.*

---

*Колись...був я молодий,
А ти, дитина, гралась на колінах...
Тоді пригадую всю Україну,
Заквітчану Просвітами.
Г. Мазуренко*

Новітня історія "Просвіти" як української громадської організації культурно-освітнього спрямування бере початок від 11 лютого

1989 року. Протягом двох днів (11–12 лютого) у Києві (у Республіканському будинку кіно) відбувалась установча конференція Товариства української мови імені Тараса Шевченка, де було прийнято статут і обрано керівні органи. У роботі Всеукраїнської установчої конференції взяли участь ніжинці – активний громадський діяч, український патріот, інженер із Ніжинського жиркомбінату М. П. Шкурко та завідувач кафедри української мови Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя Н. І. Бойко.

Товариство української мови імені Тараса Шевченка посіло значне місце в процесі загальнодуховного та національного відродження українського народу, відіграло провідну роль у розвитку української мови, надання їй високого державного статусу. Виразно лінгвальне спрямування діяльності Товариства української мови не завжди було пріоритетним, оскільки його діяльність передбачала втілення в життя і низку власне просвітницьких ідей, поєднання мовних проблем із дидактичними, мовних реалій із вихованням молоді в українському національному дусі, забезпеченням і створенням глибоко патріотичної атмосфери в колективах, сприятливої для поширення українських національних ідей. Пізніше (12 жовтня 1991 року) Товариство української мови імені Тараса Шевченка було реорганізоване у Всеукраїнське товариство "Просвіта" імені Тараса Шевченка.

Корінний ніжинець М. П. Шкурко, людина з активною життєвою позицією, зініціював створення на базі колективів кафедри української мови та кафедри української літератури (завідувач – професор О. Г. Ковальчук) Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя Ніжинського осередку Товариства української мови. Ідею створення Ніжинського осередку Товариства української мови підтримали керівники – ректор (професор Федір Степанович Арват) та декан філологічного факультету (професор Григорій Васильович Самойленко) – справжні патріоти Ніжинської вищої школи, української мови, літератури, культури. Для проведення установчих зборів заздалегідь було виділено клуб Гоголівського корпусу. Для роботи поточних засідань Ніжинського осередку Товариства української мови керівництво вишу також забезпечило належні умови, виділивши для регулярних зібрань найкращу аудиторію філологічного факультету – 215 (зі змістовним і високо естетичним оформленням інтер'єру й комфортними кріслами).

Установчі збори Ніжинського осередку Товариства української мови відбулися рівно 30 років тому – 25 лютого 1989 року у стінах актової зали (клубу) Гоголівського корпусу. Правда, погода того дня була похмура, зала менш освітлена, скромніше оформлена, навіть

дихала прохолодою... Сьогоднішнє ж ювілейне (25 лютого 2019 року) – це по-справжньому урочисте, святкове зібрання Ніжинського осередку Товариства української мови. Воно позначене сонячним днем, благословенням українського генія (у залі – великий портрет Тараса Шевченка); було не менш патріотичним (ніж 1989 року) за змістом і значно вишуканішим візуально, змістовнішим оформленням зали, а ще – почесними грамотами, подарунковими виданнями книг, теплом зовнішнім і внутрішнім, про що заздалегідь подбав присутній у сьогоднішній світлій залі сучасний ректор – доцент Олександр Григорович Самойленко. І ще одна прикметна й цікава ознака сьогоднішнього зібрання – відсутність президії на зібранні, розміщення її на трибуні.

30 літ тому президія на зібранні була традиційно розміщена на трибуні клубу Гоголівського корпусу. У центрі президії – почесний гість, присутній і зараз у залі, – голова Чернігівської обласної організації Товариства української мови імені Тараса Шевченка Василь Федорович Чепурний; активні учасники зібрань Ніжинського осередку Товариства української мови – інженер із Ніжинського жиркомбінату Микола Пантелійович Шкурко та доцент кафедри української літератури Павло Олександрович Сердюк, секретар установчих зборів – асистент кафедри української мови Галина Михайлівна Шелемеха (Вакуленко).

Створення Ніжинського осередку Товариства української мови підтримав тодішній мер Ніжина Анатолій Платонович Романенко, який і посприяв своєчасній офіційній реєстрації Ніжинського осередку Товариства української мови – 21 березня 1989 року.

Учасники зібрань говорили тоді про проблемні сторінки нашої минувшини й сьогодні, про наболіле: відсутність можливості формувати мовну політику на державному рівні, про домінування в місті й обласному центрі шкіл із російською мовою навчання, про численні російськомовні освітні книжкові видання, радіо- й телепередачі; про образи на зразок "націоналіст", якщо ти спілкуєшся лише українською мовою, тощо. Саме ці проблеми піднімав і Олександр Довженко у "Щоденнику": "... на сороковому році будівництва соціалізму в столиці сорокамільйонної УРСР (повністю) викладання наук так же, як і в інших вузах УРСР (повністю), провадиться російською мовою. Такого нема ніде в світі. Згадую листи Леніна з національного питання і думаю: не говоріть мені більше нічого. Я все зрозумів і переповнений вщерть. Якщо мій народ не спромігся на власну вищу школу, – вся абсолютно решта, себто ну ніщо вже інше, не має ціни. Яка нечувана аморальність... Який жорстокий об-

ман... І жаль, і сором..." (запис від 7 листопада 1956 року) [1, с. 215]. Засуджував національний нігілізм і Роман Кудлик в однойменній поезії 1988 року: "Перекотиполе... Перекотиболі,/ перекотигоре, перекотищем, перекотимову, перекотисовість,/ перекотидушу... і нема проблем!" [1, с. 297].

До створення в українській державі і в сім'ї культу української мови закликали у своїх емоційних виступах насамперед викладачі Ніжинського державного педагогічного інституту, присутні на зібраннях міського осередку Товариства української мови: Павло Володимирович Михед, Марія Миколаївна й Олександр Григорович Астаф'єви, Володимир Павлович Крутиус, Микола Петрович Недюха, Петро Макарович Никоненко, Світлана Панасівна Лукач, Петро Матвійович Дробот, Олександр Васильович Жовнір та ін.; учителька української мови і літератури СШ № 10 Тетяна Гнатівна Кобернюк, учитель історії СШ № 10 Пантелій Іванович Шкурко, економіст Людмила Пантеліївна Карпунцова (Шкурко) та ін.

Думки згадуваних членів Ніжинського осередку Товариства української мови імені Тараса Шевченка були суголосними із висновками мовознавців західного регіону, які створення Товариства української мови імені Тараса Шевченка в 1989 році у Львові справедливо пов'язували з початком лінгвістичної і політичної незалежності України; пропонували запровадження в місті "філологічного контролю, спрямованого на утвердження високої мовної культури, на очищення мови від покалічених слів, від zdeформованих словосполучень..."; спрямовували зусилля на "вдосконалення мови, якою послуговується наша економіка: мовне очищення ринкового простору, вироблення мовнокультурних українських стандартів в ужитковій сфері: правильне номінування установ, акціонерних товариств, фірм, різних громадських та суспільних інституцій на основі українських словотвірних моделей, української лексики"; засуджували спостережений у місті "абревіатурний безлад, захарашення мовного простору штучними утвореннями"; акцентували на впорядкуванні "словника" торгівлі відповідно до правил української правописної системи, до вимог мовної культури (адже ця сфера надзвичайно динамічна з погляду задоволення потреб спілкування, саме тут формуються розмовні сленги, скорочені мовні "формули"); досить актуальним уважали "редагування творів "малих інформаційних жанрів" – розмаїтих рекламних оголошень; повідомлень, афіш тощо; формування високої мовленнєвої культури в транспорті, як громадському, так і приватному". Із цією метою запропоновано "зобов'язати кожного водія скласти тести на знання елементарних правил мовної

поведінки, а різні транспортні інституції – культивувати серед пасажирів інтелігентність..." [Цит. за: 5, с. 12–13].

З ініціативи доцента кафедри української літератури Георгія Яковича Неділька, відомого в Україні та далеко за її межами шевченкознавця, члени Ніжинського осередку Товариства української мови започаткували всенародний збір коштів на виготовлення пам'ятника Тарасові Шевченку в Ніжині. Патріотична ідея успішно була втілена в життя. 21 вересня 1991 року в міському парку імені Тараса Шевченка відбулося урочисте відкриття **першого** в Україні (після 24 серпня 1991 року – проголошення Акта про незалежність України) величного пам'ятника Кобзареві.

Діяльність Ніжинського осередку Товариства української мови позначена активною співпрацею з кафедрою української мови, генеральним директором Просвітньо-виробничо-комерційної фірми "Сяйво", директором Благодійного фонду "Ніжен" М. П. Шкурком. Результатом такої співпраці постала низка спільних засідань, присвячених стану виконання "Закону про мови в Україні", сучасним поглядам на походження української мови, мовно-культурній ситуації в Україні (соціопсихологічний та методичний аспекти), а також підготовка і проведення низки Всеукраїнських мовознавчих конференцій, із-поміж яких "Історія української лінгвістики" та "Репресовані мовознавці". За матеріалами останньої укладено й опубліковано збірник наукових праць "Репресовані мовознавці" (науковий редактор – Н. І. Бойко). – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010 [3].

На спільних засіданнях розглядали питання про самотність, специфіку насамперед звукової системи української мови, визначали її звукову мелодійність як ідентифікатор національності мовної особистості, наголошували, що правильна вимова звуків, звукосполук, наголошування слів – це не тільки елементи культури мовлення. У звуковій системі (у звуках – як найменших складниках системи) закодована вся історія виникнення української мови та її сьогоденне життя. Не випадково Микола Гоголь дорогоцінність української мови вбачав саме в "тонах" і "відтінках" її звукового складу: "Надзвичайна мова наша є ще таємницею. В ній усі тони й відтінки, всі переходи звуків від твердих до найніжніших... Дивуєшся дорогоцінності мови нашої: в ній що не звук, то подарунок, все крупно, зернисто, як самі перла. І справді, інше слово часом дорогоцінніше самої речі..." [1, с. 296].

Діяльність Товариства української мови сьогодні, як і колись, спрямована на утвердження високого державного статусу української мови, прийняття нового Закону про державну мову, нового

Правопису; на вдосконалення мовних норм, мовної культури (очищення мови від росіянізмів, розмовних сленгів, некодифікованих лексем, здеформованих словосполучень тощо). Важливою проблемою є вироблення українських нормативних стандартів в ужитковій сфері Ніжина: правильне найменування громадських та суспільних організацій, установ, акціонерних товариств, фірм, різноманітних закладів на основі питомих українськомовних словотвірних моделей, українського (а не чужомовного) лексичного складу; упорядкування рекламних оголошень, текстів, повідомлень, афіш тощо відповідно до чинних правил української правописної системи, до вимог мовної і мовленнєвої культури української мови.

Наступний важливий аспект – досконале знання української мови, формування високої мовленнєвої культури в діяльності державних службовців. Держава, вимагаючи від держслужбовців обов'язкового знання державної мови та обов'язкового користування нею, повинна забезпечити належні умови для вивчення української мови. Переконана, що один центр мовної підготовки державних службовців у Чернігівській області не зможе зреалізувати цю високу державну мету (настанову, вимогу). В інших, значно менших територіально, областях таких центрів мовної підготовки з вивчення української мови функціонує по кілька, тому актуально сьогодні, щоб сама держава долучилася до реальної репрезентації державної мови, яка за своєю духовною сутністю заслуговує щонайбільшій уваги та пошани.

Пригадаймо в цьому контексті роздуми про рідну мову як "духовну сутність народу", "знаряддя своєї думки" голови єдиного на Лівобережній Україні Чернігівського товариства "Просвіта" Михайла Коцюбинського: "... кожному народові, і в тому числі й українцям, "належить ся", між іншим, якомога ширше і повніше розвивати свою духовну сутність і, паралельно до свого культурного росту, поступово удосконалювати знаряддя своєї думки – мову, в якій, як у дзеркалі, відображається і історія, і світогляд, і характер даного народу..." [1, с. 266]. Чернігівську "Просвіту" було засновано 27 грудня 1906 року. Її засновники – член Державної Думи Ілля Шраг та письменник, громадський діяч Михайло Коцюбинський, який був обраний головою. Чернігівське товариство "Просвіта" відкрило 2 філії (у Ніжині та Козельці), проте вже в 1911 році внаслідок переслідувань з боку царської влади товариство і філії припинили свою просвітницьку діяльність.

Знаковою для характеристики багатих і самобутніх формо- і словотвірних ресурсів української мови постає поезія "Медитація" Віктора Коржа. Вона відбиває неповторність і кордоцентризм українських лексичних ресурсів і граматичної будови нашої мови, багатой

на меліоративно-демінітивні форми ("добрі суфікси") – маркери української мови. Пам'ятаймо, що написані ці рядки ще в 1977 році: "Що за велет народ,/ що за диво-народ!/ Помудруйте,/ збагніть собі,/ що за могутній народ,/ котрий в пісні/ скажених своїх ворогів/ "воріженьками" називає?/ Що за вічний народ,/ життєствердний народ!/ Помудруйте,/ збагніть собі,/ що за безсмертний народ,/ котрий чорну царівну могил –/ клятту смерть –/ в пісні "смертонькою" називає?/ Він великий, а значить: дрібні вороги/ проти зросту його і всесилля,/ він – народження суть,/ значить: смерть – тільки тінь/ проти сонця у серці титана. / ...Добрі суфікси, вами народ передав/ мудрий глум свій над вічно мізерним. / Рідна пісне, тобою звучить заповіт/ бути гідним такого народу!" [1, с. 266].

Актуальними й сьогодні постають глибоко патріотичні ініціативи, заклики, окреслені мовознавцем Ольгою Федик: "Нам усім однозначно треба спільно стати на сторожі Отчого Слова. Створивши і вдома, і в суспільстві його культ. Мова, яку воскресив Шевченко, яка має страдницьку, але таку прекрасну за своєю духовною місією історію, яка має таку витончену й внутрішньо згармонізовану граматичну структуру, невичерпні синонімічні скарби, напрочуд динамічний синтаксис і дуже давні та глибинні діалектні джерела, заслуговує щонайбільшої уваги та пошани. Це не просто "словникові холоди", а наш національний світ, існування нашої національної свідомості! Це наш зв'язок із Богом, наша молитва, наш духовний простір, і земний, і небесний! Захищаючи рідну мову, ми оберігаємо духовну чистоту української національної сутності. Виховання культу мови залежить від того, щоб перебороти оте "Яка різниця?" або "Всі так кажуть" [Цит. за: 5, с. 13].

Отже, утверджуючи думку "культура мови – загальна культура людини", мовознавці акцентують на необхідності постійно дбати про такі морально-етичні категорії, як глибока пошана й любов до рідної мови, мовно-національна самосвідомість. Ці чесноти стають реальною лише за умови уважного ставлення до рідного слова, постійного прагнення й потреби шліфувати свою мову, вчитися слухати співбесідника й сприймати слово, досконало володіти ним як засобом вираження думок, почуттів, емоційних станів тощо. Важливо усвідомити кожному, що культура мови починається із самоусвідомлення мовців, конкретних мовних особистостей. Мова активно функціонує й успішно розвивається лише за умови, коли носіям літературної мови не байдуже, як говорять і пишуть їхньою мовою, як сприймають і цінують її чистоту в різних суспільних середовищах, яке місце посідає рідна мова серед інших мов світу.

Література

1. Найдорощчий скарб: Слово про рідну мову: Поезії, вислови / упоряд. В. І. Лучук. Київ: Радянський письменник, 1990. 390 с.
2. Ніжинська "Просвіта": сторінки історії: зб. статей та матеріалів / упор.: О. Морозов, В. Ємельянов; відп. ред. М. Шкурко. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2009. 139 с.
3. Репресовані мовознавці: зб. наук. праць / наук. ред. Н. І. Бойко. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2010. 103 с.
4. Шкурко М. П. Двадцять п'ять років на сторожі шевченкового слова. *Наукові записки. Філологічні науки.* / відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2014. Книга 4. С. 75–77.
5. Яцимирська М. Культура фахової мови журналіста: навч. посіб. Львів: Львів. ун-т, 2004. 222 с.

References

1. Luchuk V. I. (Eds). (1990). Naidorozhchyi skarb: Slovo pro ridnu movu: Poezii, vyslovy [Finding belongings: Word about the whole movu: Trains, bangs] Kyiv: Radianskyi pysmennyk.
2. Shkurko M. (2009). Nizhynska "Prosvita": storinky istorii [Nizhynska "Prosvita": storinky Istorii]. Nizhyn [in Ukraine].
3. Boiko N. I. (Eds). (2010). Represovani movoznavtsi: zb. nauk. prats / nauk. redaktor Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholia.
4. Shkurko M. P. (2014). Dvadsiat piat rokiv na storozhi shevchenkovooho slova [Twenty p'yat rokiv on the watchdogs Shevchenko words]. *Naukovi zapysky: Filohichni nauky – Science Notes: Physical Sciences*. Kn. 4 Nizhyn [in Ukraine].
5. Iatsymirska M. (2004). Kultura fakhovoi movy zhurnalista [Culture of the fucking movement] Lviv: Lviv.

N. I. Boyko

Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language
Nizhyn Mykola Gogol State University

To the anniversary of Nizhyn center of Taras Shevchenko Society Ukrainian language

The article is devoted to the history of the creation and function of Nizhyn center of Taras Shevchenko Society Ukrainian language. This paper focuses on the investigation the role of Nizhyn branch of Ukrainian language in the processes of the universal and national revival of the Ukrainian people, implementation of the state language policy, defending the legal rights of the Ukrainian language and its development. The links of the Nizhyn branch of the Society with the departments of the Ukrainian language and the Ukrainian literature of Nizhyn high school are found, measures aimed at gaining linguistic and political independence of Ukraine, further development of the native language are described. Author determines measures to obtain linguistic and political independence of Ukraine and further development of the native language. The perspectives of the Nizhyn branch of the Ukrainian language society under current conditions aimed at forming a high language speech culture, adopting a new language Law and improving linguistic norms are observed.

Key words: Nizhyn center of Taras Shevchenko Society Ukrainian language, Prosvita society, Nizhyn Pedagogical Institute, Ukrainian language department, Department of Ukrainian Literature, native language, linguistic and national identity.